

УДК 368

НЕДІЙСНІСТЬ ДОГОВОРІВ СТРАХУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ

Кучма О.Л., д. ю. н., доцент,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті аналізуються підстави визнання договорів страхування недійсними (нікчемними та оспорюваними); досліджується судова практика у сфері страхування в частині стягнення страхового відшкодування по договорах, які є підстави визнати недійсними; надаються пропозиції з удосконалення чинного законодавства в досліджуваній частині.

Ключові слова: страхування, нікчемний договір, недійсний договір, страхувальник, страховик.

В статье анализируются основания признания договоров страхования недействительными (ничтожными и оспариваемыми); исследуется судебная практика в сфере страхования в части взыскания страхового возмещения по договорам, которые есть основания признавать недействительными; предоставляются предложения по усовершенствованию действующего законодательства в исследуемой части.

Ключевые слова: страхование, ничтожный договор, недействительный договор, страхователь, страховщик.

Kuchma O.L. UNREALITY OF CONTRACTS OF INSURANCE: PROBLEMS OF PRACTICE OF APPLICATION

In the article the grounds of confession of contracts of insurance are analysed by invalid insignificant and contested; judicial practice is investigated in the field of insurance in part of penalty of insurance compensation on agreements that are grounds to acknowledge invalid; suggestions are given on the improvement of current legislation in the investigated part.

Key words: insurance, insignificant agreement, invalid agreement, insure, insurer.

Постановка проблеми. Сторони договірних правовідносин у сфері страхування під час врегулювання подій, що містять ознаки страхового випадку, керуються умовами договору страхування. Законодавець передбачив підстави, коли договір страхування є (може бути визнаний у судовому порядку) недійсним, які не завжди відповідають суті конкретних правовідносин.

Ступінь розробленості проблеми. Питання дійсності договорів у цивільному праві та договорів страхування зокрема досліджували відомі вчені: Дзера О.В., Кузнєцова Н.С., Майданник Р.А., Пацурія Н.Б. та інші науковці. Суперечлива судова практика у сфері страхування свідчить про необхідність приділення уваги питанню недійсності договорів страхування.

Метою даної статті є визначити ситуації, за яких діюче законодавство неналежно врегулює відносини у сфері страхування в частині дійсності договорів страхування та запропонувати вдосконалення чинного законодавства в даній частині.

Виклад основного матеріалу. Словникова література визначає термін «недійсний» таким чином: 1) який не має законної сили; 2) який не існує; нереальний [1].

Відповідно до статті 998 Цивільного кодексу України договір страхування є нікчемним або визнається недійсним у випадках, встановлених цим Кодексом. Договір страхування також визнається судом недійсним, якщо:

1) його укладено після настання страхового випадку;

2) об'єктом договору страхування є майно, яке підлягає конфіскації [2].

На практиці виникають дискусійні ситуації, коли, наприклад, укладається договір

обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників наземних транспортних засобів, який має термін дії 1 рік, у день ДТП, через три години після його настання.

Відповідно до вищезгаданої статті Цивільного кодексу України є всі підстави визнати в судовому порядку такий договір недійсним. Але відповідно до статті 236 Цивільного кодексу України нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним із моменту його вчинення. Якщо за недійсним правочином права та обов'язки передбачалися лише на майбутнє, можливість настання їх у майбутньому припиняється. А згідно зі статтею 216 Цивільного кодексу України Недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю [2].

Тобто якщо станеться наступна ДТП через місяць після укладення договору страхування, то за наявності рішення суду про визнання даного договору недійсним особа не зможе скористатися полісом по всіх наступних ДТП (у межах строку дії полісу).

Вважаємо недоцільним визнавати договір страхування недійсним, адже формально, якщо особа мала хоча б одне ДТП до укладення полісу обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, то після нього будь-який укладений договір страхування на випадок ДТП може бути визнаний недійсним із підстав того, що був укладений після страхового випадку.

У даній ситуації має місце відсутність дії договору страхування у періоді, протягом якого сталася подія, яка містить ознаки страхового випадку. Даний факт не повинен бути

підставою для визнання договору страхування недійсним, оскільки події, які містять ознаки страхового випадку, можуть траплятися як у період до так і під час і після строку дії договору страхування.

Доцільною може бути діюча редакція Цивільного кодексу України в даній частині тільки щодо договорів із «унікальним предметом» (наприклад, життя людини). Тобто коли на страхування приймаються ризики щодо такого об'єкту, з яким страховий випадок може трапитися тільки один раз. І якщо такий випадок настав раніше, ніж був укладений договір страхування, то існування такого договору в подальшому втрачає будь-який сенс, на відміну від, наприклад, договору страхування транспортного засобу, в умовах якого навіть передбачають, що виплата страхового відшкодування розраховується в межах страхової суми із урахуванням інших страхових виплат, які відбувалися в період дії договору страхування, презюмуючи можливість настання декількох страхових випадків із транспортним засобом у період дії договору страхування.

Ще одним дискусійним моментом є закріплена в Цивільному кодексі України норма про нікчемність договору страхування.

Так, статтею 989 Цивільного кодексу України визначені обов'язки страхувальника.

1. Страхувальник зобов'язаний:

1) своєчасно вносити страхові платежі (внески, премії) в розмірі, встановленому договором;

2) під час укладення договору страхування надати страховикові інформацію про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-які зміни страхового ризику;

3) під час укладення договору страхування повідомити страховика про інші договори страхування, укладені щодо об'єкта, який страхується.

Якщо страхувальник не повідомив страховика про те, що об'єкт уже застрахований, новий договір страхування є нікчемним;

4) вживати заходів щодо запобігання збиткам, завданям настанням страхового випадку, та їх зменшення;

5) повідомити страховика про настання страхового випадку в строк, встановлений договором.

2. Договором страхування можуть бути встановлені також інші обов'язки страхувальника [2].

Законодавець, визначаючи обов'язки страхувальника, не врахував тієї обставини, що один і той самий об'єкт страхування може бути застрахований різними особами, при цьому необов'язково одна особа має знати про дії іншої особи. Наприклад, зять та теща застраховали будинок, в якому проживали (будинок належить на праві власності тещі; зять у договорі страхування зазначив себе страхувальником, а тещу – вигодонабувачем; теща в договорі страхування зазначила себе і страхувальником, і вигодонабувачем), при цьому через неприязні стосунки вони між собою не спілкувалися і в тому числі не повідо-

мили один одного про такі договори страхування.

Відповідно до статті 215 Цивільного кодексу України недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається [2].

Виходячи з наведеного положення Цивільного кодексу України, договір страхування, який буде укладено другим, є нікчемним.

Також нелогічною є дана норма про нікчемність договору страхування в ситуації, коли у випадку купівлі транспортного засобу колишній власник повідомив новому, що поліс обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників наземних транспортних засобів відсутній, а насправді він ще діє півроку, і новий власник придбаває поліс цивільної відповідальності, який є нікчемним. Проблема в тому, що поліс нікчемний з дати укладення і не стає дійсним через півроку, коли закінчує дію попередній договір страхування. У такому випадку через півроку відповідальність нового власника не застрахована.

Відповідно до статті 201 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» у разі зміни власника забезпеченого транспортного засобу договір страхування зберігає чинність до закінчення строку його дії. У разі відчуження забезпеченого транспортного засобу права та обов'язки страхувальника переходять до особи, яка прийняла такий транспортний засіб у свою власність [3].

Неповідомлення страхувальником страховика про те, що об'єкт уже застрахований, може бути як свідомо (для отримання страхового відшкодування від декількох страховиків у загальній сумі, що перевищує розмір збитку), так і через незнання того факту, що об'єкт вже застраховано.

Зрозуміло, що під час підписання однією особою декількох договорів страхування особи було відомо про наявність таких договорів. У разі якщо страхувальники різні, а об'єкт страхування один і той же, доцільно застосовувати правові наслідки, передбачені частиною дев'ятнадцятою статті дев'ятої Закону України «Про страхування», відповідно до якої якщо майно застраховане в кількох страховиків і загальна страхова сума перевищує дійсну вартість майна, то страхове відшкодування, що виплачується всіма страховиками, не може перевищувати дійсної вартості майна. При цьому кожний страховик здійснює виплату пропорційно розміру страхової суми за укладеним ним договором страхування [4]. Дану норму доцільно використовувати для інших видів страхування (окрім страхування майна) по аналогії закону.

Судова практика неоднозначна в прийнятих рішеннях.

Так, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ зазначив «...Судом установлено, що цивільно-правова відповідальність власника автомобіля «Opel Astra», номерний знак НОМЕР_1, на момент ДТП, тобто станом на 9 жовтня 2014 року, вже була забезпечена одночасно

за двома договорами обов'язкового страхування, а саме полісом ПАТ «Українська страхова компанія «Гарант-Авто» від 8 травня 2014 року та полісом ТДВ «Страхове товариство «Домінанта» від 4 вересня 2014 року.

Ураховуючи викладене, суди у порушення зазначених вище положень закону та вимог ст. ст. 212-214, 303, 315 ЦПК України належним чином не дослідили, чи є поліс ТДВ «Страхове товариство «Домінанта» виданий позивачу нікчемним, у разі якщо за чотири місяці до укладення цього полісу, належний ОСОБА_3 автомобіль був застрахований на підставі полісу від 4 вересня 2014 року у ПАТ «Українська страхова компанія «Гарант-Авто». При цьому суди безпідставно вказували на те, що позивач не знав, що попереднім власником його транспортного засобу вже було укладено з ПАТ «Українська страхова компанія «Гарант-Авто» договір страхування цивільно-правової відповідальності, оскільки інформація щодо всіх укладених полісів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів міститься у вільному доступу у центральній базі МТСБУ, а, крім того, суди не вказали, яким чином це впливає на застосування положень ст. 989 ЦК України.

Крім того, суди у порушення вищевказаних вимог закону не звернули увагу на те, що немає значення, хто є страхувальником за полісом, оскільки транспортний засіб вважається забезпеченим за умовами його експлуатації на законних підставах...» [5].

Натомість Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ в іншій справі зазначив, що «відповідно до полісу обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів від 14 жовтня 2013 року № АС/6825597 ПрАТ «СК «ВУСО» було застраховано відповідальність власника транспортного засобу «Toyota RAV4», державний номерний знак НОМЕР 2, ОСОБА_4.

28 квітня 2014 року між ОСОБА_5 та АТ «Страхова Група «ТАС», правонаступником якого є ПрАТ «СГ «ТАС», був укладений поліс № АІ/128234 обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, згідно з

яким забезпеченим транспортним засобом є автомобіль Toyota RAV4, державний номерний знак НОМЕР 2.

Листом ПрАТ «СГ «ТАС» від 28 травня 2014 року позивача було повідомлено про відмову у виплаті страхового відшкодування, посилаючись на те, що на момент дорожньо-транспортної пригоди діяло два поліси цивільно-правової відповідальності, тому договір страхування, укладений із ПрАТ «СГ «ТАС», є нікчемним. ...

Посилання ПрАТ «СГ «ТАС» на вказане положення Закону, як на підставу нікчемності договору страхування, який було укладено із ОСОБА_3, є необґрунтованими, оскільки судами не встановлено обставин про те, що ОСОБА_3 приховав від страховика відомості про те, що такий об'єкт уже застрахований. ...» [6].

Висновки. Вважаємо за необхідне на законодавчому рівні розмежувати правові наслідки наявності декількох договорів страхування в залежності від того, одним страхувальником вони уклалися чи декількома. Для цього пропонуємо внести зміни до чинного законодавства: у другому реченні третього пункту частини першої статті 989 Цивільного кодексу України після слова «об'єкт» доповнити словами «...особисто ним...».

ЛІТЕРАТУРА:

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/nedijsnyj>.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/435-15>.
3. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України : від 01.07.2004 № 1961-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1961-15/page>.
4. Про страхування : Закон України : від 07.03.1996 № 85/96-ВР : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>.
5. Ухвала Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ : від 10.05.2017 : справа № 295/1825/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66467371#>.
6. Ухвала Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ : від 15.06.2016 : справа № 667/7899/14ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Page/2>.